

Ton Toubert

DE POËZIE VAN DE BERSERKERS

Uitschot is het; ze zijn vreselijk om aan te zien, enorm sterk en wild, twee Zweedse broers, genaamd Halli en Leiknir. Niets kan ze tegenhouden geen wapens en geen vuur; ze moorden naar hartelust en terroriseren de bevolking. Maar dan is er het wonder: deze brutale beestmensen blijken opeens fijnzinnige poëten die voor hun vereerde dame dichten:

Zeg mij, mijn goud getooide vriendin, waarheen richt je zo elegant je schreden? De hele winter door heb ik je nog niet één keer in zo prachtige kleding gezien. Welk diep mysterie ligt in je houding verborgen? Maak ons met je mooie, lieflijke gezang je geheim bekend. Nog nooit droeg een dame haar hoofd, getooid met goud, zo hoog als deze tere jonge vrouw.

Het is deze tegenspraak tussen literatuur en leven die ons nu interesseert. Ook andere saga's kennen figuren, die een dergelijk gespleten karakter vertonen; men denke aan de sterke, behulpzame, wrede, gierige, egoïstische, fijnzinnig dichtende hoofdpersoon in de Egilsaga.¹ Het is wellicht een kenmerk van de brandschattende en cultuurbrengende vikingen. Maar uit een heel ander land kennen we ook dichters die een vergelijkbare tegenstelling tussen leven en dichten vertonen:

MF 5,12² *du zierest mîne sinne und bist mir dar zuo holt:
nu merke et wiech daz meine:
als edelez gesteine, swâ man daz leit in daz golt.*

MF 5,17
Ich grüeze mit gesange die süezen

¹Melissa Anne Berman, *Fiction in 'Egils Saga'*, Dissertation Stanford University 1983, Chapter Four, blz. 166-244.

²MF = *Des Minnesangs Frühling*, bearbeitet von H.Moser und H.Tervooren, I. Texte. Stuttgart 1977.

*die ich vermîden niht wil noch enmac.
deich si rehte von munde mohte grûezen,
ach leides, des ist manic tac.
swer disiu liet nu singe vor ir
der ich gar unsenfteclichen enbir,
ez sî wîp oder man, der habe si gegriezet von mir.*

Jouw edele karakter en schoonheid vervullen volledig mijn denken, ik heb je zeer lief. Luister, hoe ik dat bedoel: als edelsteen in goud gevat ben jij, mijn geliefde.

Ik groet met mijn gezang mijn lieflijke dame die ik zo lang niet gezien heb maar ik kan en wil haar niet vergeten. Het doet mij zo veel pijn dat ik haar zo lang geleden voor het laatst met mijn eigen mond heb kunnen begroeten. Mannen en vrouwen die mijn lied zingen, brengen haar daarmee ook mijn groet.

Zo zingt een Duitse Minnesänger aan het eind van de 12de eeuw en zijn fijnzinnig dichten komt even schril met zijn leven overeen als bij de berserkers, want hij - het is Keizer Hendrik de Zesde (1190-1197) - heeft even later een Sicilaanse edelman een kroon laten opzetten en die met ijzeren pinnen in zijn hoofd slaan, andere tegenstanders liet hij villen, martelen, levend verbranden en met een balk dwars door hun buik aan de grond vastslaan.³ De saga-dichter kent de tegenstrijdigheden in het karakter van de mens en hij geeft ons ongewild een waarschuwing voorzichtig te zijn met onze methode literatuur als bron van geschiedenis te beschouwen. Hij deelt ons mee dat de berserkers zeer gevreesd en gevaarlijk volk waren, maar ook dat ze mooie gedichten konden maken. Als wij alleen maar die gedichten van ze zouden hebben, zouden we een volkomen verkeerd beeld van berserkers hebben. Bij Keizer Hendrik de

³quendam lese maiestatis convictum pelle exutum decoriavit, quendam vero regno aspirantem coronari coronamque per tîmpora clavis ferreis transfigi precepit, quosdam stipiti alligatos piraque circumdatos exurens crudeliter extinxit, quosdam vecte perforatos ventretenus humo agglutinavit. In: Joachim Bumke, *Höfische Literatur im hohen Mittelalter. Band 1*, München 1987, blz. 10 en 11.

VIde beschikken we begrijpelijk, maar bij wijze van hoge uitzondering, over historische mededelingen van zijn optreden: hij was dan wel een fijnzinnig dichter maar in de dagelijkse praktijk was hij een monster. In verreweg de meeste gevallen weten we van het "historische" leven van middeleeuwse dichters niets. Een gevolgtrekking uit hun gedichten over de "mentaliteit" van de dichter of van zijn tijd berust dan ook op dodelijk drijfzand. Literaire en historische mentaliteit kunnen twee heel verschillende dingen zijn. Deze opmerking zou banaal moeten zijn, maar de mentaliteitsgeschiedenis gebruikt helaas de literatuur vaak erg onbekommerd als bron waar historische bronnen zwijgen.⁴

De poëzie van onze berserkers is in nog in een ander opzicht van belang voor ons literatuurbedrijf. Om dat te begrijpen nemen we de context waarin die poëzie in de saga voorkomt wat nader in ogenschouw. De episode wordt verteld in de Eyrbyggja Saga, die ontstaan is tussen 1200 en 1245. Volgens de sagaschrijver leefden Halli en Leiknir, de twee berserkers, in de tweede helft van de 10de eeuw, ten tijde van koning Eirik van Zweden (950-993) regeerde en van Hakon Sigurdson van Noorwegen (975-995). Halli, een van de berserkers, wordt zeer verliefd op Asdis, de mooie dochter van Styr Thorgrimsson, bij wie de berserkers in dienst zijn. Styr wil geen contact tussen zijn dochter en Halli maar die uit gevaarlijke dreigementen als hij Asdys niet tot vrouw krijgt. Hij geeft Styr drie dagen de tijd om over zijn verzoek, Styrs dochter te trouwen, na te denken. Styr reist onmiddellijk naar de invloedrijke Snorri, de hoofdfiguur van de saga. Snorri en Styr trekken zich terug op de top van de Helga Fell want plannen daar gemaakt lukken altijd. "En ze gingen naar de top van de heuvel en overlegden daar tot in de avond maar niemand wist waarover zij spraken. Daarna reed Styr terug naar huis." Een meesterlijke verteltechnische truc! Want alles wat nu gebeurt, is natuurlijk afkomstig van de sluwe Snorri, die zijn vriend Styr wil helpen, maar vooral op eigen voordeel uit is. Thuis gekomen zegt Styr de berserker Halli zijn dochter toe onder voorwaarde dat hij een pad dwars door het lavaveld tot de volgende boerderij graaft en dan een dijk opwerpt dwars over het lavaveld om de grens tussen de twee boerderijen aan te geven en tenslotte moet hij een schapenverblijfplaats aan Styrs kant van de dijk bouwen. Aldus geschiedt en, zegt de sagadichter eeuwen later, "sporen van die dijk zijn nu

⁴Michel Vovelle, *Idéologie et Mentalité*, Paris 1985.

nog te zien." Toen Halli en zijn broer de laatste hand legden aan het schapenverblijf, kwam daar opeens de Styr's dochter langs. Asdis was niet alleen mooi, ze was ook heel trots en zelfverzekerd. Zij en Halli hadden al vaker - zeer tegen de zin van haar vader - met elkaar gesproken. Hoe is haar gedrag nu, op deze middag te verklaren? Waarom komt ze opeens naar buiten, gekleed in haar fraaiste kleren? Waarom loopt ze opzettelijk zo dicht langs de twee berserkers, reageert ze totaal niet op hun vriendelijke woorden? Waarom kijkt ze bewust de andere kant uit en loopt van hen weg? Berserkers worden gewoonlijk bij de minste belediging razend, slaan alles kort en klein en moorden. Niet de beide broers: ze reageren subtiel en vol begrip en ontzag. "Nog nooit droeg een dame haar hoofd, getooid met goud, zo hoog als deze tere jonge vrouw." Vol ontzag vermoeden ze een diep geheim in haar gedrag en ze verzoeken haar dat mysterie met haar lieve stem te onthullen. Ze zullen het spoedig weten en niet kunnen navertellen. Want natuurlijk is Asdis in het door Styr en Snorri gesmede komplot: ze moet de berserkers gespannen houden voor de dingen die gaan komen.

Die avond komen de berserkers doodop van het harde werken naar huis. En, zegt de schrijver, als berserkers eenmaal uitgeput zijn, verliezen ze al hun kracht. Styr nodigt ze uit, een bad te nemen alvorens te gaan rusten. Als ze eenmaal in het badhuis zijn, barricadeert Styr de deur met stenen, stookt de kachel heel heet op en als de berserkers tenslotte weten uit te breken, steekt hij ze alle twee dood en begraaft ze in een diepe lavaput. Daarna wordt bekend gemaakt dat de mooie Asdis met Snorri zou trouwen. De opzet is duidelijk: Styr moest van de berserkers, die te hoge eisen stelden, verlost worden, Asdis moest een echtgenoot van stand krijgen en Styr en Snorri moesten door de nieuwe familierelatie hun aanzien vergroten.

De lyriek van de berserkers voor Asdis schijnt uitstekend in de context te passen: toen zij, prachtig gekleed en hoogmoedig voorbij kwam, schreven zij hun tekst. Maar we weten dat het omgekeerd is. Hun lyriek past niet bij de context maar de context pas uitstekend bij de lyriek. En dat is niet te verwonderen, want zoals zo vaak in de saga's, is de verteltekst afgeleid van de liedtekst. De sagaschrijver van de 13de eeuw heeft oudere skaldengedichten als bron gebruikt. De meeste saga's kennen zulke gedichten in de verteltekst. Ze komen in het algemeen in twee vormen voor: in de vroege saga's als een soort auctoriaal citaat of opmerking, in de

familie- en skaldensaga's als vaak gesproken producten van een van de handelende figuren. De skaldengedichten in de Eyrbyggjasaga behoren tot deze tweede categorie; de meeste worden toegeschreven aan Thorarin de Zwarte van Mavahlö.

Skaldengedichten komen ook veel voor in de zg. skaldensaga's, die bijna biografieën zijn. De in de eerste decennia van de 13de eeuw geschreven, zeer omvangrijke saga van de skald Egil Skallagrim (10de eeuw) is de meest invloedrijke geweest. Sommige van de skaldensaga's zijn romans over de ongelukkige liefde van de beschreven skald. Om de oude poëzie bouwt de sagaschrijver een soort biografie op. Deze methode kennen de zuidelijkere literaturen ook.

In de zonnige Roussillon, op het machtige kasteel Peiralada nabij Perpignan eet de schone, jonge kasteelvrouwe Saurimonde zonder het te weten het gebakken en pikant gekruide hart van haar geliefde zanger, die door haar jaloerse echtgenoot is gedood. En een verliefde ridder uit Stiermarken laat door een vriend zijn in een toernooi zwaar gewonde vinger met een klap op een mes dat hij zelf op zijn vinger gezet heeft, afhakken. Die afgehakte vinger stuurt hij, op een gouden ondergrond op een liefdesboekje bevestigd, als bewijs van zijn liefde aan zijn dame.

Dit soort vertellingen worden ons als werkelijkheid in de *vida's* en *razo's* van de troubadours (13de en 14de eeuw) en in de autobiografie van Ulrich von Lichtenstein (1200-1275) meegedeeld.⁵ *vidas* zijn kleine biografieën van troubadours, waarvan er zo'n 100 zijn overgeleverd van de ongeveer 450 troubadours die we kennen. *razos* hebben tot doel te verklaren onder welke omstandigheden een bepaald gedicht ontstaan is. De *vida's* en *razo's* zijn gemiddeld zo'n honderd jaar na het leven van de betreffende troubadours ontstaan. De bijzonderheden die de biografen vertellen, zijn meestal uit de gedichten zelf afkomstig. Een voorbeeld: de "biograaf" van de troubadour Gausbert de Poicibot (als dichter actief tussen 1210 en 1230) vertelt, hoe Gausbert verliefd werd op een mooie dame, die hem niet wilde liefhebben, tenzij hij ridder werd en haar trouwde. Hij werd ridder en trouwde haar, waardoor zij veel aanzien

⁵ *Biographies des troubadours. Textes provençaux des XIIIe et XIVe siècles*, par J. Boutière et A.H. Schutz. 2e édition. Paris 1973, blz. 368 en 369. Ulrich's von Lichtenstein *Frauendienst*, uitgegeven door Reinhold Bechstein, 2 delen, Leipzig 1888.

verkreeg. Maar toen hij een keer op reis in Spanje was, had zij thuis een andere vriend, die haar tenslotte verliet. Gausbert, op weg naar huis, overnachtte in een stad, waar hij een bordeel bezocht. De dame, die hem ontving, bleek zijn echtgenote te zijn. De volgende dag begeleidde hij haar naar het klooster, waar zij intrad. Gausbert stopte daarna met dichten. *Et aici con ecritas de las soas cansos* : "Maar hier zijn zijn gedichten opgeschreven".⁶ En uit die gedichten blijkt, dat de elementen van zijn "biografie" in zijn poëzie terug te vinden zijn. De schrijvers van de saga's, van de vida's en razo's van de troubadours en Ulrich von Lichtenstein maken dus van dezelfde biografische techniek gebruik: uit literatuur halen zij die onderwerpen die voor epische realisering geschikt zijn. In verreweg de meeste gevallen gaat het daarbij om lyriek die door de becommentariseerde dichter geschreven is. Daarbij treedt Ulrich von Lichtenstein als autobiograaf op: hij vertelt zijn leven zeer uitvoerig aan de hand van zijn 60 liefdesgedichten, die hij dus zelf in zijn roman integreert. We kennen zijn leven door vele documenten tamelijk goed. Vergelijken we zijn autobiografie met zijn werkelijke leven, dan blijken het waarheids- en werkelijkheidsgehalte van zijn autobiografie tamelijk laag te zijn. Dezelfde ervaring heeft de skandinavistiek opgedaan bij de saga's. Maar het heeft in beide gevallen heel lang geduurd voordat deze incongruentie van literatuur en werkelijkheid algemeen inzicht geworden is. En nog steeds zijn er optimisten die het werkelijke leven van Snorri uit de saga's willen reconstrueren.

Enige malen heeft men invloed van de Franse ridderliteratuur en van de lyriek van de troubadours op de sagadichtkunst gesuggereerd.⁷ Gezien de enorme uitstraling die de poëzie van de (occitaanse) troubadours en dus van de *fin'amors* in heel Europa gekend heeft, zou dat in principe niet uitgesloten zijn. Maar de lyriek van de troubadours, trouvères en minnesänger leeft in en vanuit een maatschappelijke structuur die zo hemelsbreed verschilt van de IJslandse in het begin van de 13de eeuw dat

⁶Boutière en Schutz, *Biographies des troubadours*, blz. 228-232.

⁷Bijv. Bjarni Einarsson, 'Über Art und Herkunft einer Gruppe von Skaldensagas'. In: *Die Isländersaga*, herausgegeben von Walter Baetke, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Wege der Forschung Band CLI, Darmstadt 1974, blz.352-369. T.M.Andersson, 'Skalds and troubadours', in: *Medieval Scandinavia* 2 (1969) blz. 7-41.

diepgaande invloed onwaarschijnlijk is. En bij de epische realisering van lyrische teksten doet zich een chronologisch probleem voor. De door de sagaschrijvers gehanteerde techniek - de integratie van lyriek in hun verteltekst - treedt in romaanse literatuur pas later op: de *vida's* en *razo's* worden tussen 1250 en 1400 gedateerd. De insererende techniek was ook bekend in het Franse *Guillaume de Dole ou Le Roman de la Rose* maar de datering daarvan - eerste decennia van de 13de eeuw - geeft ook weinig overtuigende steun aan de romaanse hypothese.